

О. М. Сліпушко, д-р філол. наук, проф.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7401-7492>

Scopus Author ID: 57219240552

Web of Science Researcher ID: ABH-5587-2020

oksana-slipushko@ukr.net

ПЕРЕДСМЕРТНА ПОЕЗІЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: ПЕСИМІЗМ ЧИ ПРОРОЦТВО?

Досліджено особливості передсмертної поезії Тараса Шевченка. Особливу увагу звернено на її ідейну характеристику; з'ясовано, що покладено в її основу: песимізм чи пророцтво. На основі цілісного аналізу поезії митця, написаної перед смертю, доведено, що провідною в ній є ідея пророчого бачення майбутнього. Визначено концептуальні домінанти передсмертної поезії Тараса Шевченка, серед яких провідними є незламність духу, прагнення до волі й боротьби, любов до Батьківщини, звернення до Бога та ін. Доведено, що твори Тараса Шевченка, написані перед смертю, є духовним заповітом, молитвою за всіх.

Ключові слова: Тарас Шевченко, передсмертна поезія, ідея пророцтва, мотив смерті, концептуальні домінанти, духовний заповіт.

10 березня минає 160 років від дня смерті Тараса Шевченка. Чим жив в останні місяці й дні свого життя митець? Що сповнювало його душу – песимізм і втома після тривалого заслання і втрачених років чи пророче бачення майбутнього? Звісно, довгі роки заслання не могли не позначитися на подальшому житті Шевченка. Вони не зламали його дух, невтомне прагнення до волі й боротьби, але негативно вплинули на фізичне здоров'я, сильно підірвавши організм. Доживав Тарас Шевченко свого віку в холодному і вологому Петербурзі, постійно мріючи про теплу Вітчизну – Україну. Він відчував і передчував наближення смерті. Хоч сам мотив смерті чи згадки про смерть з'являються у творчості Шевченка дуже рано. Ще 1844 р. молодий художник намалював офорт "Казка", де зображено смерть в образі бабусі-кістяка з косою в українському національному вбранні. Тільки без вишитої сорочки. У XVIII ст.

Никодим Зубрицький зобразив на своїй гравюрі четвертого вершника Апокаліпсису. Л. Ушкалов зазначає: "Лицар-кістяк, озброєний величезною косою. Може, саме його й мав на думці Шевченко, пишучи свого "Косаря". А ще одним джерелом Шевченкового образу Немилосердного Женця міг бути Кронос-Сатурн – бог часу, незворушний "дід Сатурн", про якого писав поет у своєму щоденнику, нехай він і тримає в руках не косу, а серп. Той серп – серп смерті" [3, с. 428]. У "Заповіті" 1845 р., будучи молодою людиною й захворівши, Тарас заповідав поховати себе після смерті в Україні. Суть цього заповіту не змінилася до останнього подиху.

Звісно, заслання, крах омріяної кар'єри в Київському університеті Святого Володимира, розлука з друзями та співвітчизниками сповнили творчість Шевченка мотивами суму і смерті. Л. Ушкалов зазначає, що, "невдовзі після того, як поет опинився в Орській фортеці, він якось вирізьбив із кістки череп, а внизу написав: "Мої думки. Т.Ш.". Він думав про смерть. Він думав про те, що життя – то не що інше, як наближення до смерті, річ примарна" [3, с. 424]. Ідея смерті та її образ у різних іпостасях супроводжували митця все життя. Промовистими є назви низки його картин – "Смерть Лукреції", "Смерть Олега", "Смерть Богдана Хмельницького", "Смерть Сократа", "Смерть Віргинії". Чому художник виявляв такий інтерес до смерті? Можливо, то була данина класицистичній традиції. А, може, то були вічні його розмисли про сенс життя і його неминуче завершення. Будучи на засланні, Шевченко хотів намалювати образ смерті Ісуса Христа для храму Лоретанської Божої Матері в Оренбурзі. Інколи Шевченкові "здавалося, що життя – то й не життя, а якась "жива смерть"" [3, с. 427].

Поетичний доробок Кобзаря за 1860 р. перейнятий глибокими розчаруваннями у здатності співвітчизників до державності й волі. Він картає їх за нездатність творити в ім'я України і ставить у вину тогочасний стан, в якому вона перебуває. Звідси і песимістичні прогнози:

Погибнеш, згинеш, Україно,
Не стане знаку на землі,
А ти пишалася колись
В добрі і розкоші! Вкраїно! [4, с. 268].

Тарас Шевченко шукає причини такої ситуації, знаходячи їх у вчинках Богдана Хмельницького, скаженого Петра І і "поганих" панів. Поет плекає надію на краще, просячи Бога послати робочим рукам і головам – сили, а собі шукає "любов, сердечний рай!" [4, с. 273]. Фактично вся поезія передсмертного 1860 р. перетворюється на своєрідний духовний заповіт Тараса Шевченка. Наприкінці життя він вимолює у Бога подати трудящим людям – силу, собі просить найбільше "друга щирого" [4, с. 274]. Вся його передсмертна творчість – це велика молитва за всіх. Він просить те, що вважає великим благом, а це "єдиномисліє" і "братолюбіє" [4, с. 275]. Поет впевнений у благові, яке зійде "роботящим умам" і "роботящим рукам", а воно полягає в тому, щоб орати перелоги і "посіяне жать" [4, с. 277]. Образ жінки-друга набуває для поета нині особливого значення. Він мріє про ту, яка йтиме поряд, "не сварячись в тяжкій дорозі" [4, с. 285]. Ніжністю і смутком овіяний образ Ликери, з якою він пов'язував надії на щасливе родинне життя, називаючи її не просто любовою, а й другом:

Моя ти люба! мій ти друже!
Не ймуть нам віри без хреста,
Не ймуть нам віри без попа.
Раби, невольники недужі! [4, с. 287].

Тарас Шевченко утверджує рівність жінки поряд із чоловіком, тому просить її вільної руки для життєвого шляху. Звісно, візія майбутнього, його ідеал неминуче поряд із поетом. Він думає про це і малює його образ. Поет не втрачає віри в те, що

... на оновленій землі
Врага не буде супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люде на землі [4, с. 289].

Це його образ майбутнього, в якому митець прагне і сподівається жити. Поряд із мріями про новий світ він уявляє і своє особисте майбутнє. А воно дуже просте і звичайне:

Поставлю хату і кімнату,
Садок-райочок насажу.

Посижу я і похожу
В своїй мальнській благодаті [4, с. 290].

В останні дні й місяці Тарас Шевченко займається справою,
котрій присвятив усе своє життя:

Свій переліг – убогу ниву!
Та сію слово [4, с. 291].

Часто мрії перехоплює жорстка реальність і Шевченко визнає, що
Минули літа молодії,
Холодним вітром од надії
Уже повіяло. Зима!
Сиди один в холодній хаті,
Нема з ким тихо розмовляти,
Ані порадитись. Нема,
Анікогісінько нема! [4, с. 295].

Це розчарування в людях, у Ликері ... Він не сприймає світ, в
якому люди не хочуть боротися за волю і самодостатність:

О люди! люди небораки!
Нащо здалися вам царі?
Нащо здалися вам псарі?
Ви ж таки люди, не собаки! [4, с. 299].

Як завжди у Шевченка, слідом за безнадією йде надія:

Чи буде правда меж людьми?
Повинна бути, бо сонце стане
І оскверненну землю спалить [4, с. 299].

А пишеться все менше... Втома від усього визначає тепер стан
душі Кобзаря:

І день іде, і ніч іде.
І голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде
Апостол правди і науки! [4, с. 301].

Восени 1860 р. стан здоров'я Тараса Шевченка різко погіршився.
Він скаржився на біль у грудях. Критичний стан поглиблювали

несприятливі житлові умови. Мешкав митець у кімнаті Академії мистецтв – маленькій і холодній. Спав на верхньому ярусі, працював – на нижньому. Обидві кімнати були холодними. Тримала на цьому світі Шевченка робота. Він займався гравіюванням і писав копію свого портрета. Останній планував віддати для розіграшу в лотерею, а гроші спрямувати на користь недільних шкіл. Але врешті портрет купила за 200 рублів у Санкт-Петербурзі на виставці Академії мистецтв княгиня Олена Павлівна.

В. Сергійчук пише: "Наближення своєї смерті Тарас Шевченко відчув, очевидно, 14 лютого. Того дня він розплатився з друкарнею за свій "Буквар" і, повернувшись до свого житла, взявся за перо, незважаючи на те, що рука тремтіла" [2, с. 217]. Тоді ж Кобзар написав "Чи не покинуть нам, небого...." – єдиний вірш за короткий для поета 1861 р.:

Чи не покинуть нам небого,
Моя сусідонько убога,
Вірші нікчемні віршувати,
Та й заходиться риштувать
Вози в далеку дорогу,
На той світ, друже мій, до Бога,
Почимчикуєм спочивать.
Втомилися і підтоптались,
І розуму таки набрались,
То й буде з нас! [4, с. 308].

Він до останнього сподівався переїхати в Україну. То була остання надія зустрітися з рідною землею і там померти:

І востаннє душу зігріла мрія:
Поставлю хаточку, садочок
Кругом хатини насажу,
Прилинеш ти у холодочок,
Тебе, мов кралю, посажу.
Дніпро, Україну згадаєм,
Веселі селища в гаях,
Могили-гори на степах –
І веселенько заспіваєм... [4, с. 309].

З таким поетичним настроєм він і покинув цей світ. Незадовго до смерті Шевченко зустрівся з Олександром Афанасьєвим-Чужбинським. Радилися про видання книг для народу. Чужбинський згадував, що Шевченко не послухав його і виходив на вулицю у мокру погоду [1, с. 339]. Шевченко мріяв про поїздку в Україну навесні, він жив цим. Казав, що хоче купити землю біля Дніпра і збудувати будиночок, показував план майбутньої хатини. Наприкінці січня до митця завітав письменник Микола Лесков. Шевченко казав йому, що пропадає і жалівся на біль у грудях. Лесков згадує: "Говоря о Малороссии и о своих украинских знакомых, поэт видимо оживал: болезненная раздражительность его мало-помалу оставляла и переходила в чувство той теплой и живой любви, которою дышали его произведения, то в самое пылкое негодование, которое он, по возможности, сдерживал. ... От як бы до весны дотянуть! – сказал он, после долгого раздумья, – да на Украину ... Там, може бы, и полегшело" (Русская речь. 00 1861. – 9 марта). 19 лютого до Шевченка приходив Федір Черненко. Поет чекав маніфесту про відміну кріпацтва. А 24 лютого зайшов Микола Костомаров. Тарас сидів тоді за столом над незавершеними творами. Показав новий золотий годинник, уперше в житті дозволивши собі таку розкіш. У суботу був день народження митця. Прийшли люди. Сучасники згадували, що Шевченко дуже мучився від хвороби, від страшного болю у грудях і важко дихав. Попросив написати брату Варфоломію, що йому дуже погано. Коли приїхав лікар Е. Барі, Шевченкові було важко і боляче говорити. Друзі читали вітання з різних міст України, зокрема Харкова, Полтави. Останнім пішов від поета того вечора Михайло Лазаревський. Залишився чергувати його слуга Іван Саєнко. 10 березня 1861 р. рано вранці Тарас Шевченко помер. А. Лазаревський пише: "В пять часов он попросил человека сделать чай и выпил стакан со сливками. Убери же те теперь здесь, – сказал Т. Гр. человеку, – а я сойду вниз. Сошел Т. Гр. в мастерскую, охнул, упал, и в половине 6-го нашего дорогого, родного поэта не стало!.." (Лазаревский А. Последний день жизни Т.Г Шевченко. "Северная пчела", 1861, 28 февраля). Так завершився земний шлях того, хто і дотепер визначає напрямки духовних орієнтирів

українського суспільства. Проживши коротке і фактично трагічне життя, напередодні смерті він не став песимістом, осмисливши завершення земного буття як поет-філософ і митець. До останнього подиху він плекав візії волі та щастя – особистих і національних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Визвольний шлях / Ред. Г. Драбат. – Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1964. – Т. 3. – 360 с.
2. Сергійчук В. Українські державники: Тарас Шевченко / В. Сергійчук. – Вишгород: ПП Сергійчук М.І., 2014. – 312 с.
3. Ушкалов Л. Моя Шевченківська енциклопедія: із досвіду самопізнання / Л. Ушкалов. – Київ: Дух і літера, 2019. – 560 с.
4. Шевченко Т. Повне зібрання творів у дванадцяти томах / Т. Шевченко. – Київ: Наукова думка, 1991. – Т. 2. – 589 с.

REFERENCES

1. Vyzvolnyi shliakh / Red. H. Drabat. London: Ukrainska Vydavnycha Spilka, 1964. T. 3. 360 s. (in Ukrainian).
2. Serhiichuk V. Ukrainski derzhavnyky: Taras Shevchenko. Vyshhorod: PP Serhiichuk M.I., 2014. 312 s. (in Ukrainian).
3. Ushkalov L. Moia Shevchenkivska entsyklopediia: iz dosvidu samopiznannia. Kyiv: Dukh i litera, 2019. 560 s. (in Ukrainian).
4. Shevchenko T. Povne zibrannia tvoriv u dvanadtsiaty tomakh. Kyiv: Naukova dumka, 1991. T. 2. 589 s. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії 01.03.21

O. M. Slipushko, Dr Hab, Prof.,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7401-7492>

Scopus Author ID: 57219240552

Web of Science Researcher ID: ABH-5587-2020

oksana-slipushko@ukr.net

TARAS SHEVCHENKO'S PRE-DEATH POETRY: PESSIMISM OR PROPHECY?

In the article the peculiarities of Taras Shevchenko's pre-death poetry are investigated. Particular attention is paid to its ideological characteristics; it is found out what its basis is: pessimism or prophecy. Based on a complete analysis of the artist's poetry, written before his death, it is proved that the idea of a prophetic vision of the future is leading in it. The conceptual dominants of Taras Shevchenko's pre-death poetry have been determined, particularly the steadfastness of spirit, desire for freedom and struggle, love for the Motherland, appeal to God, and others.

The motive of death appears in the creativity of Taras Shevchenko in the etching "Fairy Tale" of 1844, which depicts death in the form of a grandmother-skeleton with a braid in the Ukrainian national dress. Taras Shevchenko appeals to the topic of death in the "Testament" of 1845, when young and ill poet has ordered to bury himself after his death in Ukraine. Analysis of the ideological paradigm of the work shows that the essence of this testament hasn't changed until his last breath. In pre-death poetry the artist represents a prophetic vision of the future. The motives of sadness are explained by tragic events in the poet's life, particularly detachment from his native land, as well as disappointments in the ability of compatriots to statehood and freedom. According to Taras Shevchenko's conception, historical events, especially the deeds of Bohdan Khmelnytsky, Peter I and the "bad" lords, are the reasons of this situation.

It is proved that the works written before poet's death are a spiritual testament of the artist, a prayer for all, because Taras Shevchenko appeals to God with a supplication for a better fate for his country and people. The artist hopes that Ukrainians will realize the need to fight for freedom and self-sufficiency. Taras Shevchenko thinks himself inseparably from his homeland, he wants to return and die in Ukraine before his death. Until his last breath the poet doesn't lose the strength of spirit, hangs on his beliefs, cultivating visions of freedom and happiness – personal and national.

Keywords: Taras Shevchenko, pre-death poetry, the idea of prophecy, the motive of death, conceptual dominants, spiritual testament.